

MITEN NORMEISTA PUHUTAAN

— NÄKÖKULMA JA NORMIEN RAJAT

Kun kielentutkimuksessa puhutaan normeista, tarkoitetaan yleensä keinotekoisia normeja, jotka ovat leimallisia standardikielelle. Käsitteenä normi ei ole näin yksiselitteinen. Sosiologiassa on tapana erottaa normi ja normilause, jolloin normilauseella tarkoitetaan normin kielellistä ilmentymää. On siis erikseen yhteisössä oleva sääntö ja sen kielellinen ilmiasu eli sääntölause. (Allardt 1983: 58.) Puhuttaessa kielestä normin käsite on hieman erilainen. Kielenhuollossa itse normi on ainakin osin keinotekoinen eikä mitenkään vallitseva normi kieliyhteisössä (ajatelkaamme vaikka possessiivisuffiksien käyttösääntöjä). Tämän vuoksi kielenhuollon keinotekoiset normit opitaan normilauseiden avulla — normien kielellistämisen kautta —, eikä ensisijaisesti sosiaalistumalla, kuten monet sosiaaliset normit. Kielenhuollon normien noudattamista eivät myöskään useimmiten valvo yhteisön jäsenet, joten myös tieto siitä, milloin ne ovat relevantteja, välittyy normilauseista — siitä, mitä ja miten asiantuntijat normeista puhuvat.

Kielenhuollon normit (preskriptiiviset eli oikeakielisyysnormit) koskevat ensisijaisesti muodollista kirjoitettua kieltä, kun taas ei-muodollinen puhuttu kieli katsotaan yleensä alueeksi, jota normit eivät koske (esim. Tandefelt 1996). Näiden välille jää tämän jaon mukaan ei-muodollinen kirjoitettu kieli ja muodollinen puhuttu kieli, joista muodollinen puhuttu kieli tarkoittaa esim. radiokieltä¹.

Kielenhuollon normien lisäksi kielentutkimuksessa puhutaan kielen luonnollisista

¹ Tosin radiokielikään ei enää ole yksiselitteisesti muodollista: paikallisradioiden tulon ja Yleisradion kanava-profiloitumisen jälkeen muodollinen puhuttu kieli liittyy vain tiettyihin kanaviin ja ohjelmatyyppeihin (ks. Paananen 1996: 522).

normeista, joiden keskeinen vaikutusala on puhuttu kieli, erityisesti ns. arkipuhe (Karls-son 1995: 163). Karlssonin mukaan arkipuheelle tyypilliset puheenomaisuudet ovat vai- kuttaneet siihen, että usein ajatellaan puheessa olevan vain vähän normeja, mikä ei pidä paikkaansa. Oleellinen on kuitenkin Karlssonin huomio, että oikeakielisyyssnormien määrä on häviävän pieni verrattuna arkista kielenkäyttöä tilanteisesti ohjaaviin normeihin ja että yleisesti luullaan normien tarkoittavan oikeakielisyyssnormeja. (Mts. 164, 169.) Lisäksi on sosiaalisia normeja, jotka ovat läheisessä yhteydessä sosiaalisiin arvoihin. Nämä nor- mit ovat lähinnä käyttäytymissääntöjä, joita yhteisön jäsenet kontrolloivat. (Allardt 1983: 58–59.) Käyttäytymiseen sisältyy myös kielellinen käyttäytyminen: kun puhutaan kielen- huollon normeista, puhutaan aina myös yhteisöstä ja sen normeista. Kielenhuollon näkö- kulma on preskriptiivinen kielen suhteen, mutta ulottuuko tuo näkökulma myös muihin normeihin? »Kun keskustelemme kielestä, keskustelemme samalla arvoistamme, asen- teistamme ja tunteistamme — tunnetusti tulenaroista aiheista.» (Kieli-ikkuna 6.8.1996.) Normeilla voi olla rajat, vaikkakin häilyvät tai keinotekoiset, mutta se näkökulma, josta kieltä tarkastelemme, on osa rajojen piirtämistä — näin syntyy kuva kielestä ja normeis- ta.

Tarkastelen tässä artikkelissa sellaisia populaareja fennistien tuottamia tekstejä², jot- ka käsittelevät preskriptioita, sitä, mikä on oikein ja mikä väärin tai mikä on sopivaa ja mikä ei. Populaareilla teksteillä tarkoitan sellaisia, jotka ilmestyvät tiedotusvälineissä ja ovat maallikoille suunnattuja. Aineistona on kolmen eri tiedotusvälineen tekstejä: Helsingin Sanomien Kieli-ikkuna -kirjoituksia, Ilta-Sanomien Paremmiin sanoen -kirjoituksia ja yksi Yleisradion suora Kielikorva-lähetys, jossa kansalaiset soittavat ja asiantuntijat vastaa- vat. Käsittelem erityisesti sitä, mitä puhutusta tai puhekielestä³ sanotaan ja miten eri nor- meista puhutaan. Tarkastelen sitä, mikä käsittelemissäni teksteissä on preskriptiivisten normien aluetta — ja mikä ei ole — ja miten se teksteissä osoitetaan.

Aluksi käsittelem sitä, miten eri kielimuotoja nimetään ja miten niitä luonnehditaan. Näin hahmottelem sitä, millainen näkökulma teksteissä on: millaisiin osa-alueisiin kieli jakautuu ja mikä kielimuoto nähdään ensisijaisena. Toiseksi analysoin metaforisuutta, sitä, millaisen käsittejärjestelmän avulla kielestä puhutaan ja mitä tämä kertoo arvoistamme. Lisäksi otan esiin sopivuuden käsitteen — samalla käsittelem eri normien sekaantumista. Tämän jälkeen tarkastelen lyhyesti asiantuntijatekstien affektiivisia elementtejä. Kaikel- la tällä pyrin osoittamaan, millä tavoin näkökulma vaikuttaa kielenhuollon normien rajoi- hin. Lopuksi pohdin sitä, millainen näkemys kielestä ja normeista näin rakentuu ja miten tämä näkemys kytkeytyy arvojärjestelmäämme.⁴

² Tekstillä tarkoitan sekä puhuttuja että kirjoitettuja tekstejä.

³ Termit *puhekieli*, *puhuttu kieli*, *kirjakieli* ja *kirjoitettu kieli* ovat yksi ongelma, josta on pyritty pääsemään määrittelemällä termit (ks. Mielikäinen 1980: 33–34). Niihin kätkeytyy kuitenkin erilaisia näkemyksiä kie- lestä: puhuttu kieli sisältää myös hyvin kirjakieliset suullisesti tuotetut ilmaukset ja on käsitteenä sosioling- vistinen — se siis hyväksyy variaation, samaten kirjoitettu kieli (ks. esim. Milroy ja Milroy 1991). Puhekieli taas on vakiintunut kielenhuollon termi, joka tarkoittaa kieltä, joka ei noudata kirjakielen normeja. Puhekieli on siis kielenhuoltajan näkökulmasta epätäydellinen muoto, kirjakieli taas täydellinen, kodifioitu kielimuoto. (Kangas 1988; kirjakielestä ks. myös Koivusalo 1990.) Termien käyttö teksteissä kertoo kuitenkin kielikäsi- tyksestä — sitä kautta miten kieli ja sen eri muodot käsitteellistetään.

⁴ Tämä artikkeli liittyy laajempaan väitöskirjatyöhön, jonka aiheena on asiantuntijatekstien kielikäsitteykset — se, miten kielestä puhutaan ja miten se käsitteellistetään. Tässä näkökulma ja aineisto on rajattu artikkelin aiheen mukaan käsittelemään normeja ja kielenhuoltoa. Esitän samalla kiitokseni arvokkaista kommentista Jyrki Kalliokoskelle ja Lea Laitiselle.

KIELIMUOTOJEN NIMEÄMINEN JA LUONNEHDINTA

Kriittisen kielentutkimuksen näkemys tekstistä on konstruktivistinen ja lähtee siitä, että teksti ei heijastele todellisuutta vaan rakentaa sitä. Taustalla on ajatus todellisuuden sosiaalisesta rakentumisesta: tapa puhua ei kuvaa todellisuutta vaan konstruoi sitä. (Berger ja Luckmann 1995, Väliverronen 1996: 40–43; kriittisestä kielentutkimuksesta ks. esim. Kalliokoski 1996, Fairclough 1995.) Fennistiikan popularisoinnissa tiettyjen käsitteiden käyttäminen on hyvin luonnollista, vaikka nämä käsitteet samalla konstruivat sen, miten me kielen näemme. Käsitteet ovat luonnollistuneet niin, että ne näyttäytyvät meille objektiivisina. (Ks. Karvonen 1995: 211–213.) Lähden siitä, että teksteihin rakentuu jonkinlainen kuva kielestä ja kun puhutaan normeista, ei välitetä vain normeja vaan myös tätä kielikäsitystä.⁵

Nimeämistä pidetään yhtenä oleellisena osana sitä, millaisen kuvan todellisuudesta teksti rakentaa. Kysymys on merkityksenannosta: kun asialle annetaan nimi, sille annetaan samalla merkitys — näin rakennetaan kuvaa maailmasta. Voidaan puhua myös luokittelusta, jonka esim. Lee (1992) katsoo olevan selvästi yhteydessä tekstin näkökulmaan (ks. myös Karvonen 1995). Kielimuotojen luokittelu ja nimeäminen rakentaa populaariteksteihin merkitysverkoston, jossa kieli kaikissa ilmenemismuodoissaan jakautuu joihinkin osa-alueisiin puhujien näkökulman mukaan. Nimeäminen siis kytkeytyy siihen, miten puhujat kielen käsitteellistävät. Tähän liittyy myös luonnehtiminen, se, miten eri kielimuotoja kuvaillaan sekä adjektiivein että suhteuttamalla niitä toisiinsa.

Lähtökohtani on, että jokainen nimeäminen, luonnehdinta tai kuvaus on valikoiva suhteessa kohteeseen, jota kuvataan. Toisin sanoen ei ole olemassa arvoista tai ideologioista vapaata kuvausta. Tässä olen samoilla jäljillä kuin esim. Cameron (1995), jonka mukaan kaikki, mitä kielestä sanotaan, on ideologista — olipa kyse sitten preskriptiosta tai deskriptiosta. Kielen luonnehtiminen tai kuvaileminen jollakin tavalla on aina toimintaa, ja »kukin kuvaus on väistämättä valikoiva suhteessa kuvaamaansa asiaintilaan» (Heritage 1996: 151). Niinpä esimerkiksi se, että *asiatyyli* esiintyy teksteissä usein rinnan sellaisten sanojen kuin *puhekieli*, *murteenomaisuus* tai *vapaampi rekisteri* kanssa, rakentaa tekstiin yhdenlaisen kuvan kielestä. Tarkastelen sitä, millaisia merkityssuhteita tällaisten sanojen välillä on ja millainen kielikäsitys tekstiin rakentuu.

1.

- 1 S: minun kysymykseni koskee radiotoimittajien tällasta
- 2 asiakieltä, (.) kun he käyttävät uutisissa tai muissa til- uu- (.)
- 3 tiedotuksessaan numerotiedoista likiarvoa, ni he sanovat, vajaat
- 4 niin ja niin monta kappaletta mikä on tietysti oikein sanottu,
- 5 mutta päinvastaisessa tapauksessa ne eivät sanokaan, he eivät
- 6 sanokaan yli, niin ja niin monta kappaletta tai runsaat niin ja niin
- 7 monta vaan he sanovat, reilut, niin ja niin monta. ja sen he
- 8 sanovat nykyään täysin kattavasti niin että olen laskeskellu että

⁵ Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että kaikissa teksteissä olisi samanlainen kielikäsitys, vaikka ne eivät näytäkään poikkeavan toisistaan radikaalisti — tässä artikkelissa käsittelem sellaisia toistuvia piirteitä, jotka ovat kiinnostavia näkökulman analysoinnin kannalta.

- 9 et että ne on kahdeksan tapausta kymmenestä ainakin (.)
 10 esiintyy sana *reilu* eikä sana *runsaat*, ja tähän nyt ei ole enää
 11 sitä peruskieltä ja joissakin tapauksissa saattaa olla ihan
 12 tommosta tahattoman koomista kun, (.) kun toimittaja sanoo että
 13 verot ovat, verot nousevat ru- reilut viistoista prosenttia niin
 14 kuulija kysyy että mitäs reilua siinä on
 15 (:): heheh
 16 S: tai jopa että vinoileeko ne tässä, (.) mitäs, miten kommentoitte
 17 tätä?
 18 T2: F2, otappa kantaa nyt onko,
 → F2: no tämä on kyllä varmasti tuollaista, rennomman, puheentavan
 20 tavoittelua että, tietenkin hyvin asiallisessa käytettäisiin tätä
 21 sanaa *runsaat* (.) ja, *reilu* on tämmönen to- todellah, kylläkin,
 22 esimerkiksi Perussanakirjassa aivan normaalityylliseksi
 23 luokiteltu mutta, mutta lähellä puhekieltä
 24 S: niin ee- sillon kun se, kun se esiintyisi sillon tällön ni, se ei olis
 25 mikään ongelma mutta ku se, näyttää täyttää kautta linjan
 26 korvatun (.) *runsaat* sanalla *reilu* niin siitä tulee semmonen
 27 piinallinen klishee
 → F2: mm, (.) kyllä ja, ja kyllähän nyt ainakin kirjoitetussa tekstissä
 29 näkee edelleenkin useammin tuon *runsaat*-j- mutta toisaalta, (.)
 30 tuo, reiluuteen viittaaminen on ehkä vähän haettava koska (.)
 31 numeroilmauksen yhteydessä se ilman muuta tulkitaan, juuri
 32 samoin kuin *runsaat* ettei siinä varmaan tällaista heh tällaista,
 33 *reilun*, sävyä tule
 (Kielikorva 6.2.1996)

Esimerkissä 1 Kielikorvan asiantuntija F2⁶ vastaa soittajan kysymykseen, joka on koskenut ilmausten *reilu* ja *runsaat* käyttöä radiotoimittajien kielessä. Soittajan mielestä nykyisin käytetään useimmiten *reilua*, joka hänen mielestään ei ole peruskieltä. Asiantuntija vastaa kysymykseen luonnehtimalla, millaiseen kielenkäyttöön kumpikin käsiteltävistä sanoista kuuluu (r. 19–23, 28–29). Tässä voisi nähdä jonkinlaisen jatkumon: Jatkumon toisessa päässä on kirjoitettu teksti, johon *runsaat* sijoittuu, ja toisessa päässä puhekieli, jota lähellä normalityylliseksi luokiteltu *reilu* on. *Reilu* on »tuollaista rennomman puheentavan tavoittelua» ja »normalityylliseksi luokiteltu mutta mutta lähellä puhekieltä», kun taas *runsaat* käytettäisiin »tietenkin hyvin asiallisessa [puheentavassa]» ja »kyllähän nyt ainakin kirjoitetussa tekstissä» sen näkee edelleenkin useammin. Asiantuntija mukaillee soittajan näkemystä, että *runsaat* on suositeltavampi kuin *reilu*; tämä normi syntyyne pitkälti tästä mukautumisesta. Perussanakirjassa sana *runsaat* ilmaisemassa määrää on luokiteltu yhtä lailla normalityylliseksi kuin *reilukin*; niiden välillä on vaikea nähdä mitään rekisterieroa.

Kiinnostavaa on kuitenkin se, miten asiantuntija käsitteellistää ja luonnehtii kielimuotoja. Otan esiin kolme piirrettä: rento vs. asiallinen, normalityyllinen vs. puhekieli ja kirjoitettu teksti.

Kielenhuollon ja normien yhteydessä käytetään usein käsitteitä asiatyyli, asiakieli tai asiaviestintä. Esimerkin 1 rivin 20 adjektiivi *asiallinen* liittyy näihin käsitteisiin, jotka ovat melko ongelmallisia kielitieteen näkökulmasta. Asiatyyli ei ole mikään tietty kielimuoto tai tekstilaji — sitä on vaikea määrittää lingvististen tai kontekstuaalisten erityispiirtei-

⁶ Esimerkeissä F2 ja F3 ovat asiantuntijoita, T1 ja T2 toimittajia ja S on soittaja. Myös toimittajilla on fennistinen koulutus.

den avulla. Voisikin ajatella, että mitään asiatyyliä ei sinänsä ole olemassa eikä se ole todellinen tekstityyppi⁷ vaan rakennetaan preskriptiivissä teksteissä vain puhumalla siitä. Asiatyylin olemassaolon voi kielitieteen näkökulmasta kyseenalaistaa — sitä voi pitää keinotekoisena käsitteenä, joka on syntynyt kielenhuollon tarpeisiin (vrt. Raud 1992) ja jonka avulla kielenhuollon normeista puhuminen on luontevaa (ks. esimerkin 2 riviä 6). Sen merkitys aineistoni teksteissä näyttää olevan ’hyvin asiallinen, neutraali informaation välittämiseen keskittyvä tekstityyppi, joka noudattaa kodifioidun kirjakielen normeja’; Perussanakirjan mukaan se on ’asiasisällön selkeästi välittävä, asiapainoitteinen tyyli (kaunokirjallisen tyylin vastakohtana)’ (PS s. v. *asiatyyli*). Jos asiatyylin määrittää kaunokirjallisen tyylin vastakohtaksi eli ei-fiktiivisen tekstin tyyliksi, jää tekstilajin käsite huomiotta. Näin samat normit ulotetaan kaikkeen ei-fiktiiviseen tekstiin riippumatta niiden kontekstuaalisista piirteistä — tai siitä, onko kyseessä puhe vai kirjoitus.

Esimerkissä 1 (r. 20–21) on ilmaus »tietenkin hyvin asiallisessa [puheentavassa] käytettäisiin tätä sanaa *runsaat*». Asiatyylin sijaan tässä on adjektiivi *asiallinen*, jonka merkityksiä ovat esimerkiksi ’asiassa, olennaisessa pysyvä, sivuseikkoihin takertumaton, oikea, säällinen, tosiasiallinen’ (PS s.v. *asiallinen*). Se kontrastoituu tekstissä »rennompaan puheentapaan». Tässä on kysymys polaarisuudesta, joka syntyy tekstuaalisesti: Vastakohdaparissa *asiallinen* – *epäasiallinen* negatiivisella suffiksilla merkitty sana on tunnusmerkinen ja negatiivisesti latautunut, kun taas *asiallinen* on tunnusmerkitön (Cruse 1986: 246–247). *Asiallinen* ja *rento* eivät ole tällä tavalla vastakohtaisia; voi olla *rento mutta asiallinen*. *Rento* ei siis ole paradigmaattisessa suhteessa *epäasialliseen*, mutta syntagmaattisesti, tekstin lineaarisessa maailmassa *rennon* ja *asiallisen* välille rakentuu polaarin suhde.⁸

Retorisessa tutkimusperinteessä puhuttaisiin vakuuttamisesta, jossa kuulijoiden asenteisiin ja arvojärjestelmään vetoaminen toimii argumenttina: kulttuurimme arvojärjestelmässä asiallinen on arvokkaampaa kuin rento. Taustalla vaikuttava argumentti voitaisiin muotoilla suurin piirtein tähän tapaan: »asiallinen on hyvä, koska epäasiallinen on huono»; tämä argumentti samanaikaisesti sekä vetoaa tähän arvoon että vahvistaa sitä. (Ks. esim. Kakkuri-Knuutila 1992: 102–103; Ryan 1984.) Saukkosen (1984: 62) mukaan se, että ns. asiatekstejä arvostetaan, liittyy nykyajalle tyyppilliseen »asiallisuuden» ja kovien faktojen positivistiseen ylikorostukseen.⁹ Asiallisuus ei ole tekstin objektiivisesti havaittava ominaisuus, vaan ulkopuolelta annettu sisällöllinen määre. Näin piirtyy näkemys, jonka mukaan asiallisuus on positiivinen piirre ja yksi (kodifioituun) kieleen liittyvä ihanne — yleisenä ihanteena se ulottuu tulkintani mukaan kaikkeen kielenkäyttöön, myös puheeseen.

Normaalityyli ja puhekieli erottuvat esimerkiksi Perussanakirjassa aivan normaalityyliseksi luomien to- todellah, kylläkin, esimerkiksi Perussanakirjassa aivan normaalityyliseksi luo-

⁷ Tarkoitan tekstityypillä esim. sellaisia perinteisiä tekstityyppejä kuin narratiivinen, instruktiivinen ja kuvai-leva tekstityyppi, jotka voidaan kielellisten (sekä kontekstuaalisten) erityispiirteiden perusteella tunnistaa (ks. esim. Werlich 1983: 19–21, 39–45; Hakulinen 1982). Sen sijaan asiatyylin määrittäminen »asialliseksi» tai »asiaviestinnäksi» tai »ei-kuvitteelliseksi» on kehäpäätelmä.

⁸ Kiinnostava on se havainto, että, että keskustelussa puhujilla aktivoituu usein haetun sanan lisäksi sen vastakohta (Jefferson 1995) — voi siis olettaa, että semanttiset merkityssuhteet ovat oleellinen osa sitä, miten ihminen maailmaa hahmottaa. *Rennon* vastakohtaksi voisi tässä aktivoitua *jäykkä*, mutta sen »paikan» ottaakin *asiallinen*.

⁹ Vrt. kuitenkin Paanasen (1996: 529) huomioihin siitä, että nuoret radion kuuntelijat arvostavat nimenomaan rentoa kielenkäyttöä.

kiteltu mutta, mutta lähellä puhekieltä». Paljastavia ovat partikkeli *kylläkin*, adverbi *ai-
van* ja konjunktio *mutta*.

Termi *kirjoitettu teksti* viittaa tässä mitä ilmeisimmin kirjakieleen, ei suinkaan kaik-
keen kirjoitettuun tekstiin (ks. alaviitettä 3); kirjoitettu tekstihän sisältää hyvin monenlai-
sia tekstejä muistilappusesta vuosikertomukseen. Sanan *runsaat* käyttö liittyy asialliseen,
normaalityyliseen ja ainakin kirjoitettuun tekstiin, jonka vastapuoleksi tulee lähellä pu-
hekieltä olevan *reilun* käyttö silloin kuin *tavoitellaan* rennompaa puheentapaa. Kahden
sanan käsittelyn kautta tekstiin rakentuu kielimuotojen jatkumo, jonka toisessa päässä on
hyvin asiallinen kirjoitettu teksti ja toisessa päässä puhekieli. Näiden kahden väliin jäävät
normaalityyli ja rennompia puheentapa.

Esimerkissä 2 käsitellään *eli-* ja *elikkä-*sanojen käyttöä. Soittajan kysymys on koske-
nut puhetta eikä kirjakieltä: miksi niin usein sanotaan *elikkä*, vaikka *eli* on paljon lyhyem-
pi? Asiantuntija käsittelee asiaa kirjakielen näkökulmasta.

2.

- 1 F2: joo lähdetään purkamaan nyt sieltä (.) alusta lähtien,
2 *elikkä*-sanasta, tuo *elikkä* on varmaan kyllä, levinnyt, viime
3 aikoina, aika, (.) runsaaseen käyttöön, ja itse asiassa se on, aika
4 lailla puhekielinen
5 F3: (onko)
→ F2: ja, ja tuo, (.) asiatyylissä sen, sijasta on syytä käyttää sanaa *eli*,
→ mutta, toisaalta myöskin, *eli*-sanaa käytetään ihan, liikaa, tai
8 väärissä yhteyksissä kun (.) kun se- sitä on ruvettu käyttämään
9 vasemmalla on sitten eduskuntatalo eli oikealla on Finlandia-
10 talo eli, siinä eh \$eli niin kuin minäkin sano(h)\$
11 T1: taikka *elikä*
12 F2: niin
13 T1: suorastaan
14 F2: niin että näitä voisi käyttää vain silloin jos on todella kahdesta
15 samanarvoisesta eh öö samantyyppisestä asiasta kysymys eikä
16 tuollaisena yleisenä (.) siirtymäsanana, (.) ja nämä
(Kielikorva 6.2.1996)

Esimerkissä 2 (r. 6–) asiantuntija vastattuaan soittajan kysymykseen sanoo, että *eli*-sanaa
käytetään *ihan liikaa tai väärissä yhteyksissä*, ja ottaa esimerkiksi puhutun tilanteen, jos-
sa *eli*-sanon väärinkäyttöä on vaikea perustella, koska käsitellään puhetta. Ongelmallista
koko aiheen kannalta on se, että *eli-* ja *elikkä-*sanojen erossa on kysymys murre-eroista ja
että puheessa ne ovat huomattavasti monifunktioisempia kuin normitetussa kirjakielessä
(ks. SMS s. v. *eli*, *elikkä*). Vaikka asiantuntija rajaa *eli*-sanon käytön asiatyylisiin, keksityn
esimerkin kautta sen oikea käyttötapa ulottuu myös puheeseen.

Erityisesti sosiolingvistit ovat kirjoittaneet siitä, että puhutun ja kirjoitetun kielen normit
ovat eri asia; puhutussa kielessä on sekä alueellista, sosiaalista että tilanteista vaihtelua,
kun taas kirjoitettu kieli¹⁰ on standardoitua eikä se salli niin paljon variaatiota (ks. Milroy
ja Milroy 1991). Olennaista on se, että myös puhutulla kielellä on omat norminsa ja oma
kielioppinsa (ks. Karlsson 1995; Kieli ja sen kieliopit, luku 3.4). Esimerkissä 2 nähdäkse-

¹⁰Milroyn ja Milroyn käyttämä termi *kirjoitettu kieli* (written language) on tässä hieman harhaanjohtava (vrt. alaviitteeseen 3). Se vastaa suomen *kirjakieltä*.

ni koetetaan sovittaa yhteen kodifoidun kirjakielen normeja ja puhutun kielen kielioppia kirjakielen ehdoilla. Tällä tavalla oikeakielisyySNORMI ulottuu myös puhuttuun kieleen. Kielenhuollon näkökulmasta puhuttu kieli (puhekieli) onkin perinteisesti määritelty negatiivisesti (Kangas 1988: 9). Tässä asian voisi tulkita niin, että kirjoitettua (kirja)kieltä pidetään kielen ensisijaisena muotona ja osoitetaan samalla puhutun kielen olevan hierarkiassa alempana.

3.

Lauseiden tyyllisyys on erilainen. »Kriget är slut» on normaalia asiakieltä, »Sota on loppu» tyyllisesti paljon alemmaa tasoa. Se on arkikieltä, vieläpä sellaista arkikieltä, jota suuri osa suomalaisista ei omakseen tunnusta.

Normaali suomen sanonta olisi *sota on lopussa* tai *sota on loppunut*. (Paremmiin sanoen 10.6.1996)

Esimerkissä 3 on kysymys kirjoitetusta kielestä: esimerkkilause *sota on loppu* on lehtiotsikosta. Tämän lauseen norminvastaisuutta ei perustella muutoin kuin tyylliseikoin. Tyylien määrittelyyn taas liittyy arvohierarkia: *normaalia asiakieltä* (tyyllisesti) *alempaa tasoa on arkikieli*, jonka tulkitseen tässä tarkoittavan kaikkea norminvastaista kieltä. Ilmaus, jota suurin osa suomalaisista ei omakseen tunnusta, ei kai noudata suomen kielen normeja lainkaan ja on siten norminvastainen. Esimerkkitekstin voi hahmottaa metaforaa ENEMMÄN ON YLHÄÄLLÄ toteuttavaksi, joka taas on kiinteässä yhteydessä muihin spatiaalisiin metaforiin, kuten metaforiin HYVÄ/RATIONAALINEN ON YLHÄÄLLÄ (Lakoff ja Johnson 1980). Tämänkaltaisissa metaforisissa rakenteissa ylhäällä olevaa pidetään sisällökkäämpänä ja arvokkaampana — metaforan rakenne ja kulttuurin arvojärjestelmä ovat yhtäpitäviä (Leino 1983: 109). *Asiakieli* luonnehditaan *normaaliksi*, samoin norminmukaiset ilmaukset *sota on lopussa* ja *sota on loppunut*. Tässä *normin* (sääntö) ja *normaalin* (säännöllinen) leksikaalinen yhteys tulee näkyviin myös tekstuaalisesti: norminmukainen on yhtä kuin normaali.

Esimerkissä 4 taas kirjoitetun kielen ensisijaisuus näkyy jännittävällä tavalla: puhekieliset piirteet (*katotaan ja lähti hiihtään*) *tulevat helposti* — (rivit 10–11). Nämä piirteet luonnehditaan kyllä murteenomaisuuksiksi ja puhekielen ilmauksiksi (r. 2 ja 7), mutta siitä huolimatta ne *tulevat* puheeseen jostakin — ne eivät siis ole siellä. Se, mihin sana *sinne* (r. 11) viittaa, on hieman epäselvää. Se voi viitata joko *puhekieleen*, *kun käytämme tällaista vähän vapaampaa rekisteriä* -ilmaukseen tai *puheen tapaan*; oikeastaan se viittaa näihin kaikkiin, koska tämä lista on tulkittavissa tarkennukseksi. Puhuja täsmentää ensin puhekielen käsitteen ja lopuksi korjaa sanan *rekisteri puheen tavaksi*. Esimerkki paljastaa popularisointiin liittyvän vaikeuden: preskriptiosta ja deskriptiosta puhuminen samaan aikaan ei ole helppoa. Jos yrittää sekä kuvailla kielenkäyttöä että vastata normeja koskevaan kysymykseen, näyttävät luonnolliset ja oikeakielisyySNORMIT sekaantuvan hyvin helposti. Esimerkin 4 kohdalla voisikin kysyä: onko niin, että puhekielikin on luonteeltaan säännötettyä, paitsi jos käytämme vapaampaa rekisteriä?

4.

- 1 F2: ja nämä teidän mainitsemanne, (.) ee kaksi muuta tyyppiä, jos
2 ei tuota *moita* vielä oteta, ne ovat, emp murteenomaisuuksia

- tämä *katotaan*, sieltä tuolla eeh se on, itämurteinen ja taas tämä
 4 *lähtee, hiihtään*, niin, se on, todella niin kuin sanoitte, Hämeen,
 5 hämäläisyys ja, Tampereen tienoilla ei juuri muuta kuulekaan
 6 eli sieltä puuttuu tuo, oo- äm aa äm ää, *lähti luisteleen lähti*
 → *hiihtään*, nämä ovat sellaisia, puhekielen ilmauksia joita, ei en
 8 usko että monikaan niitä, kirjoitustek- kirjoitettuun tekstiinsä,
 9 lisää että ne osataan kyllä pitää erossa (.) eem- mutta
 → puhekielessä ähh kun käytämme tällaista vähän vapaampaa,
 11 rekisteriä ni- öö puheen tapaa niin sinne ne helposti tulevat (.) ja
 12 sitten tuo *moi* on tällaista, nuorten kieltä ja, ja
 13 tervehdyksissähän y- yleensä pyritään hyvin rentoja ja, ja
 14 siinäkin on tällainen rento ote
 (Kielikorva 2.4.1996)

Asiantuntijan vastauksen näkökulma on ensisijaisesti kirjakielinen: käsiteltävät rakenteet rajataan pois kirjoitetusta tekstistä (r. 7–9), jonka jälkeen kontrastoivan *mutta*-konnektorin jälkeen siirrytään puhekieleen. Käsiteltäviä kielenpiirteitä katsotaan pienen etäisyyden päästä. Murteenomaisuudet ja puhekielen ilmaukset ovat »ulkopuolella», josta ne tulevat puheeseemme. Vastaukseen rakentuu tavallaan keinotekoiset rajat puheen piirteiden (ilmausten) ja itse puheen välille. Jos puheen tapa on se paikka tai säiliö, johon puhekielen ilmaukset tulevat, hahmotetaan varsinaiseksi sisällöksi jotakin ei-puhekielistä. Tällaista hahmotusta voisi luonnehtia ns. säiliömetaforaksi (Lakoff ja Johnson 1980: 29–32). Olennaista on se, että puhekielen ilmaukset nähdään ulkopuolelta tulevina — ne eivät ole läsnä ja ne ikään kuin ylittävät jonkin rajan saapuessaan.

Esimerkeissä 1–4 luonnehditaan puhuttua kieltä suhteessa kirjakieleen: kaikissa puhutun kielen ilmiöt ankkuroidaan kirjakieleen, jonka kautta niitä selitetään. Näin tekstien näkökulmaa voi pitää kirjakielen ensisijaisuutta korostavana.

ELÄVÄ JA TERVE KIELI

Aineistossani on paljon metaforia; tarkastelen niitä tapana puhua kielestä ja normeista. Kuten edellä kävi ilmi, eri kielimuotojen suhteita voidaan hahmottaa metaforisesti. Tämän lisäksi metaforisuus näyttää kertovan myös siitä, millaisena oliona kieli nähdään. Nykyisin ajatellaan metaforien olevan perustavanlaatuinen osa ihmisen tapaa käsitteellistää maailma: ne rakentavat maailmankuvaamme (ks. Lakoff ja Johnson 1980; myös Fairclough 1992b). Se, millaisen metaforan kautta puhumme jostakin ilmiöstä, ei ole vain tapa nähdä tuo asia vaan se on myös tapa nähdä maailma koherenttina (Mey 1993: 300–305). Samoin kuin luokittelu myös metafora rakentaa todellisuutta eikä heijasta sitä objektiivisesti. Siten metaforatkin ovat kiinteästi yhteydessä kulttuuriseen arvojärjestelmäämme ja heijastelevat pikemmin sitä kuin objektiivista todellisuutta.

Sajavaaran mukaan kielenhuollossa on perinteisesti käsitetty kieli eläväksi organismiksi, joka esimerkiksi kärsii erilaisista taudeista (1995: 21; ks. esimerkkiä 5, joka on selvä esimerkki siitä, että kieli nähdään elävänä järjestelmänä). Aineistostani löytyy mm. näitä perinteisiä metaforia — niillä saatetaan luonnehtia jokin kielen ilmiö tai kielimuoto huomommaksi ja niitä täytyy tulkita kontekstissaan, osana koko tekstiä. Esimerkkiä 6 edeltävän keskustelun aiheena on ollut kaksi verbiä, *kestää* ja *jatkaa*, joiden käytössä on soitta-

▷

jan mielestä tapahtunut muutos. Kiinnostavaa on, että kielen muutoksesta puhuttaessa asiantuntija käyttää sairauden käsitteentään kuuluvaa adjektiivia *oireellinen*. Kun kieli nähdään nimenomaan elävänä organismina, puhutaan muutoksista ja poikkeuksista usein ns. tautimetaforalla ja on luonnollista puhua muutoksista vaikkapa oireina — ne ovat indeksoivia merkkejä varsinaisesta muutoksesta. Taustalla on jokseenkin puristinen näkemys kielestä.¹¹ Tällöin tietysti varsinaisena, terveenä kielenä nähdään suhteellisen muuttumaton tai ainakin toiminnaltaan yksiselitteinen kielimuoto. Toisaalta esimerkissä 5 kielen säännöttömyys nimenomaan selitetään rinnastamalla kieli elävään järjestelmään.

5.

Kieli on elävä järjestelmä, joten siinä on myös säännöttömyyttä.
(Kieli-ikkuna 3.4.1996)

6.

→ F3: nämä ovat hyvin oireellisia kuitenkin nämä valinnat, ee- on aina
2 muistettava että kieliyhteisö, itsessään, ohjaa kielen kehitystä,
3 jokin, syy on siihen että tällaisia valintoja tehdään, e:emme me
4 voi, useimmissa tapauksissa emme voi tehdä missään elimessä
5 sellaista päätöstä että nyt tästä lähin kaikkien on sanottava näin
6 ja näin, kieliyhteisö on, herra ja ylhäisyys, ja yleisön ääni
7 kansan ääni on jumalan ääni
(Kielikorva 6.2.1996)

Esimerkissä 7 taas *elikkä*-sanaa luonnehditaan taudiksi (r. 4); koska taudin/tautisen vastakohtaksi aktivoituu positiivisesti latautunut terve, aktivoituu *elikkä*-sanan positiiviseksi vastakohtaksi *eli*. Näin kirjakielinen muoto saa siis »puhtaan» ja terveen merkityksen. Erityisen merkittävää on se, että tämä huomautus, jonka tekee toinen Kielikorvan toimittajista, on puhelun loppuosaa — soittaja on jo kiittänyt mutta linja on vielä auki. Tämä huomautus jää viimeiseksi tervehdykseksi *eli*- ja *elikkä*-sanojen käytöstä. Koska kysymys on suorasta radiolähetyksestä, rivin 4 lausuman paikka tämän sekvenssin viimeisenä kysymykseen liittyvänä kommenttina on oleellinen: se on se, mihin keskustelu aiheesta loppuu. Puheessa tavallinen *elikkä* jää kantamaan tautisen merkkiä.

7.

1 T1: eli siis tää oli vähän tyy- tyylisävystä oli oikeastaan myös
→ kysymys paitsi tuossa *elikkä*-
3 F2: mm
→ T1: sanassa joka taitaa olla tauti joillakin todella
5 T2: niin hyvät
6 T1: täl-
7 T2: kuuntelijat niin olet[te]
8 T1: [täl]laiset terveiset Sauvoon ja kiitoksia teille
(Kielikorva 2.4.1996)

¹¹Thomasin mukaan lääkärin rooli on yksi puristin omakuva (*self-image*). Purismilla hän tarkoittaa sellaista suhtautumista kieleen, joka leimaa tietyt elementit puhtaiksi ja muut epäpuhtaiksi. Lääkärin rooliin kuuluu kaksi erilaista toimintatapaa: leikkaus ja lääkitseminen. (Thomas 1991: 19–22.)

Kielen hahmottaminen elävänä organismina näkyy enimmäkseen siitä, että sellaisesta, mitä ei voi selittää, kategorioida tai normittaa yksiselitteisesti, puhutaan usein tautiin tai sairauteen liittyvien käsitteiden avulla. Tämä kertonee sellaisesta kielikäsitteistä, johon ei sisälly ajatusta säännötömyydestä, monifunktioisuudesta tai sumeista merkityksistä, jotka on yleensä liitetty erityisesti puhuttuun kieleen (Kieli ja sen kielioipit, luku 3.4).

NORMIT JA SOPIVUUS

Toinen metaforiikan kautta lähestyttävä piirre aineistossani on sosiaalisiin normeihin liittyvät ilmaukset ja vertaukset. Luonnollisten ja oikeakielisyysnormien lisäksi on vielä sosiaalisia normeja, jotka ovat käyttäytymiseen liittyviä ohjeita. Kiinnostavaa onkin, milloin kysymys on sosiaalisesta normista ja milloin kielen luonnollisesta normista. Karlssonin mukaan nimittäin kielen luonnollisia normeja ovat myös tekstilajeihin ja tilanteisiin liittyvät normit: puheen (tai tekstin) pitää vaihdella kuulijan, tilanteen ja puheenaikkeen edellyttämällä tavalla (Karlsson 1995: 168–169). Jos esimerkiksi koululainen rikkoo vaikkapa »tilannenormia» puhumalla kirjakieltä koulussa, siitä yleensä seuraa sosiaalinen sanktio. Näin ollen kielen luonnollisten normien ulottaminen tilanteeseen vaihteluun tuo mukanaan oletuksia myös sosiaalisesti hyväksytystä käyttäytymisestä. Fairclough (1992a: 39) pitääkin sopivuuden (*appropriateness*) käsitteen liittämistä kielelliseen variaatioon sellaisena preskriptivismin muotona, joka on helpompi hyväksyä. Esimerkissä 8 on kysymys juuri tästä: Ensinnäkin on tarpeellista käyttää sopivaa kieltä. Toiseksi tekstiin sisältyy oletus, että jokaista tilannetta varten on olemassa yksi, tuohon tilanteeseen parhaiten sopiva kielimuoto. Näistä oletuksista ensimmäinen liittyy pikemminkin sosiaalisiin normeihin ja toinen taas antaa yksioikoisen kuvan kielellisestä variaatiosta.

8.

On selvää, että annettaessa tietoja elintarvikkeista on tuoteselosteissa käytettävä aineiden »tieteellisiä» tms. neutraaleja nimityksiä.

Muissa kielenkäyttötilanteissa taas on tarpeen käyttää kuhunkin yhteyteen parhaiten sopivaa kieltä. (Kieli-ikkuna 10.9.1996)

Esimerkissä 9 eri kielimuotojen hallintaa verrataan allegorisesti pukeutumiseen, joka parhaimmillaan on tilanteeseen sopivaa. Kun jokin kielimuoto luonnehditaan sopivammaksi kuin jokin toinen, liikutaan (kielellisten) asenteiden alueella ja näin usein vahvistetaan jotakin vallitsevaa ideologiaa (Fairclough 1992a). Tällaiset luonnehdinnat paljastavat ideologioita kielestä, ehkä yhteiskunnastakin. Samaan viittaa myös Mäkelä (1986) kirjoittaessaan kielellisen muuntelun yhteisöllisestä rakenteesta. Muuntelu kuvastaa aina myös jotakin yhteiskunnallista, ja kieli voi jossain määrin olla myös sosiaalinen kohtalo. Se on siis osa merkijärjestelmää, jolla me luokittelemme toisia ihmisiä.

9.

Ninkuttelu on suunnittelemattoman arkipuheen piirre — kukaan ei käytä sitä kirjoittaessaan — ja siksi se on kielenhuollon toimien ulkopuolella. Kielenhuollonkohde on säännötetty, kaikille yhteinen yleiskieli, kirjoitet-

▷

tu ja puhuttu. Arkipuhekieltä ei voi (eikä myöskään pidä) säännöittää, sillä se on vapaata, jatkuvasti liikkeessä, puhujan, ajan ja paikan mukaan vaihtelevaa.

Mikään kieli ei ole yhtenäinen ja vaihtelematon järjestelmä, vaan kukin kieli koostuu useista osakielistä: monenlaisista puhutun kielen muodoista, kirjoitetusta kielestä, ammattikielistä. Eri kielimuotojen käyttöalojen ero on periaatteessa selvä, mutta kuten ninkuttelukeskustelu osoittaa, mielipide-erojakin on. Kyse on pohjimmiltaan käytöstapoja koskevasta erimielisyydestä. – Kielelliset käytösnormit ovat silti edelleen olemassa; ne vain monien muiden normien tavoin liikkuvat. Hyvään äidinkielen taitoon kuuluu monenlaisien tyyllilajien hallinta, myös muodollisten, ja kyky sopeuttaa esiintymistään tilanteen mukaan. Tällaisen kielitaidon hallinta vaatii harjoitusta. Kieli kertoo ihmisestä samalla lailla kuin pukeutuminen. Frakkia ei ole pakko käyttää, mutta useimpien kannattaa silti hankkia vaatevarastoonsa farkkujen lisäksi myös puku. (Kieli-ikkuna 5.3.1996)

Esimerkissä 9 hyvään, ehkä siis sopivaan, äidinkielen taitoon kuuluu erilaisten tyyllilajien hallinta. Tekstin aiheena on »ninkuttelu», ja tulkitsemisen kokonaisuuden siten, että hyvään äidinkielen taitoon kuuluu sekä taito ninkutella että taito olla ninkuttelematta — samoin kuin hyviin sosiaaliin taitoihin kuuluu osata pukeutua tilanteen »vaatimalla» tavalla.¹² En näkisi tätä Karlssonin termin tilanne- tai tekstilajinormina, vaan sosiaaliin käyttäytymissääntöihin liittyvänä suosituksena, johon liitetään myös kielenkäyttö. Vaikka tekstissä on nähtävissä variaation näkökulma, siihen liittyy arvottava näkemys siitä, mikä milloinkin on sopivaa. Kyseessä ei ole kodifioitu normi eikä sellainen normi, jota yhteisö automaattisesti säätelisi, vaan pikemminkin ideologinen normi, idealisoitu näkemys siitä, miten variaatio kieliyhteisössä jakautuu (Fairclough 1992a: 51).

Kielimuotojen jakautuminen yhteisössä ei toisin sanoen ole ainoastaan tilanteista vaan suhteessa kulttuurisen pääoman haltijuuteen. Bourdieu (1985: 114–115) puhuu kielen markkinoista, joilla kielellisen esityksen arvo määräytyy yhtä lailla sosiaalisesti kuin kielellisesti. Yksilö puhuu aina jonkin ryhmän ja sen arvojen edustajana. Kielellisillä markkinoilla on Bourdieun mukaan samanlaisia voimasuhteita kuin taloudellisillakin: tietynlaisilla kielellisillä tuotteilla ja tietyillä tuottajilla on etuoikeutettu asema.

Esimerkin 9 kaltaisen metaforisuuden ja esimerkkien 6 ja 7 tautimetaforan eroa voisi hahmottaa myös semioottisesti: toinen on luontoon (sairaus tai tauti) ja toinen kulttuuriin (pukeutuminen) kuuluva seemi. Näiden avulla voidaan hahmottaa yhteisöjen arvorakenteita: Kulttuurinen seemi »pukeutuminen» nähdään sopimuksenvaraisena, kun taas luontoon liittyvä seemi »sairaus» nähdään sellaisena, jota ihminen pyrkii hallitsemaan. (Ks. Tarasti 1990: 53, 67–72.) Näiden kautta hahmottuu kaksi erilaista tapaa käsitteellistää kieli: kielen näkeminen joko elävänä oliona, joka voi oireilla tai sairastua, tai kielen näkeminen osana sosiokulttuurista järjestelmää. Kummankin kautta myös asetetaan normeja. Luontoon liittyvä hahmotus painottaa joidenkin kielenainesten sairautta ja tuo mukanaan sairautteen liittyvän diskurssin (lääkäri, oireet jne.). Normaalina pidetään tervettä — terveen ihmisen ruumiinlämpö on normaali. Kulttuurinen hahmotus taas kantaa mukanaan maailmankuvaa, jossa normaalius on normi. Tämä vetoaa yleisesti hyväksytyihin sosiaaliin normeihin ja arvojärjestelmään. Normaalisti illallisille pukeudutaan hyvin, ja se on normi, jota jokainen voi oman harkintansa mukaan noudattaa. Se, mihin sopivaa kielenkäyttöä verrataan, on merkittävää ja kertoo kielen lisäksi kulttuurimme arvoista.

¹² Vrt. Lilius 1886.

NORMIT JA TUNTEET

Affektisuus kuuluu olennaisesti kielenhuollon normeista puhumiseen. Sekä fennistien että maallikoiden keskustelut siitä, mikä on oikein ja mikä väärin, ovat usein hyvin kiihkeitä (ks. Sajavaara 1995: 1–3). Esimerkiksi Kielikorva-ohjelmiin soittavat ihmiset ovat usein närkästyneitä siitä, miten toimittajat puhuvat tai miten lehdissä kirjoitetaan. Mutta myös asiantuntijateksteissä näyttää olevan affektisia elementtejä.

Tunteisiin vetoaminen eli paatos on perinteinen retoriikan keino, jota eetoksen ja logoksen lisäksi on pidetty hyvän puhetaidon olennaisena osana. Kielitieteessä affektisuutta on useimmiten tarkasteltu interpersonaalisen kielen piirteenä tai kieliopillisten muotojen toissijaisena käyttönä, ns. loiskategoriana (Yli-Vakkuri 1986), ei niinkään vaikuttamaan pyrkimisen näkökulmasta. Tunteellisuuden lisäksi affektisuudella tarkoitetaan myös mielialojen ja asenteiden osoittamista (Ochs ja Schieffelin 1989: 7). Tunteita voidaan tarkastella myös laajemmin ottamalla huomioon se sosiokulttuurinen konteksti, jossa ne ilmenevät, jolloin analyysi ei kohdistu niinkään yksilön tapaan ilmaista tunteita (Abu-Lughold ja Lutz 1990). Tarkastelen tässä sellaisia osia aineistostani, joissa affektisuutta ilmenee, ja pohdin, millä tavalla se kytkeytyy normeista puhumiseen.

Esimerkissä 10 käsitellään *tulla*-verbin käyttöä merkityksessä *olla kotoisin, olla peräisin jostakin* (vrt. radio-ohjelman *Mistä sanat tulevat?* nimeen). Soittaja on kysynyt, miksi tällainen käyttö on yleistynyt. Asiantuntija toteaa lyhyesti sen tulleen englannista (r. 1), mutta sanoo tämän jälkeen hyvin painokkaasti »tämä erittäin ikävä ja vastenmielinen muoti, tunnen suurta sympatiaa teitä kohtaan että kärsitte tästä, minäkin kärsin». Lisäksi asiantuntija toteaa sen olevan kauhistuttavaa ja toistaa sanomansa, kun ensimmäinen toteamus on tuotettu päällekkäin soittajan kanssa. Kun asiantuntijan rooli Kielikorva-ohjelmassa on yleensä orientoitua ihmisten esittämiin ongelmiin, ikään kuin tulkita ongelmia ja vastata niihin, niin tässä esimerkissä asiantuntija tavallaan liukuu ongelmaan osallistujaksi — hän kärsii siitä kuten soittajakin. Väliiverroksen (1996: 154–159) mukaan asiantuntijan erikoisasema kuitenkin säilyy osallistuja-roolista huolimatta.¹³ Asiantuntijan samastuminen soittajan kärsimykseen näkyy etupäässä leksikaalisin tunteen ilmauksin: hän ilmaisee vastenmielisyyttä ja kauhua käsiteltävää kielen ilmiötä kohtaan. Affektisuus kuuluu myös prosodiasta. Sanat *erittäin*, *vastenmielinen*, *suurta* ja *kauhistuttavaa* lausutaan hyvin painokkaasti. Erityisen tunnusmerkkinen on rivien 1–2 ilmaus *erittäin ikävä ja vastenmielinen*, joka lausutaan painokkaasti ja hitaasti niin että sanan *erittäin* *r* ääntyy vielä voimakastäryisenä.

10.

- F3: englannista tämä varmasti on tullut tämä <erittäin ikävä ja
 2 vasten[mie]linen> (.) muoti, tunnen suurta (.) sympatiaa
 3 S: [joo]
 4 F3: teitä kohtaan että kärsitte tästä, minäkin kärsin.
 5 S: joo [olen kyllä englannin kielen] opettaja että tuota
 6 F3: [se on kauhistuttavaa]
 7 (): hehehehe

¹³ Väliverronen jakaa asiantuntijaroolit oman aineistonsa mukaan, eikä niitä voi soveltaa tähän aineistoon. Kielikorvassa asiantuntijan rooliin ei kuitenkaan yleensä kuulu esimerkin 10 tyyppinen kannanotto.

- 8 F3: se on kauhistuttavaa
 9 T1: täältä [löytyi] hengenheimolainen nyt
 10 F3: [nimittäin]
 11 F3: nimittäin sii- tässä on periaatteellinen, syvä periaatteellinen
 12 kysymys
 (Kielikorva 2.4.1996)

11.

Melkoista karmeampi on Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämisskeskuksen etiketti *Stakes*. (Paremmiin sanoen 5.8.1996)

12.

Lainsäätäjän emäkammotus [otsikko] (Paremmiin sanoen 1.7.1996)

Esimerkeissä 11 ja 12 on samanlaista affektisuutta kuin esimerkissä 10: *melkoista karmeampi* ja *emäkammotus* ovat lehtitekstissä kohtalaisen voimakkaita ilmaisuja. Esimerkin 12 leipäteksti käsittelee lakikieltä ja arvostelee erityisesti sanaa *viranomaistehtävä*. Se, että asiantuntija *kauhistuu* tai *tuntee kammoa* jotakin kielen ilmiötä kohtaan, on toistuva piirre aineistossani (vrt. kuitenkin esimerkin 1 r. 26–: asiantuntija ei samastu soittajan affektisuuteen). Tällaisten ilmausten funktiona lienee voimistaa kielenhuollon normia — ja vedota tunteisiin. Kaikissa esimerkeissä affektisilla elementeillä ilmaistaan negatiivista asennetta käsiteltävää asiaa kohtaan. Tunteiden kohteena ovatkin useimmiten sellaiset kielen ilmiöt, joita asiantuntijat eivät pidä onnistuneina tai suomalaisina — kysymys ei välttämättä ole edes norminvastaisuudesta vaan ihanteista.

LOPUKSI

Olen tarkastellut sitä, miten kielenhuollon normeista puhutaan ja millaiseksi näiden normien vaikutusala aineistossani muotoutuu. Näyttää siltä, että preskriptiivisten normien alue ei ole aivan yksiselitteinen vaan saattaa paikoittain »venyä» koskemaan esimerkiksi puhetta, johon normien ei »pitäisi» ulottua. Kielenhuollon normit saavat suuremman arvon kuin kielen luonnolliset normit. Tämä ei kuitenkaan tapahdu niin, että kielenhuollon normien sanottaisiin koskevan kaikkea kielenkäyttöä, vaan pikemminkin kyse on näkökulmasta ja arvottamisesta. Kun kieltä tarkastellaan normitetun kirjakielen näkökulmasta ja se on keskipisteenä, nähdään muut kielimuodot suhteessa siihen. Kirjakieli on tunnusmerkitön ja sitä luonnehditaan tunnusmerkittömin adjektiivein. Se näyttäytyy teksteissä ensisijaisena kielimuotona ja myös ihanteena — se hahmotetaan kielimuodoista ylimpänä olevaksi, kuten kaikki hyvä kulttuurissamme. Samalla tavalla tekstit heijastelevat sosiaalista arvomaailmaamme: vaikka kielessä on paljon variaatiota, on jokaiseen tilanteeseen olemassa jokin sopiva kielimuoto, kuten on sopiva pukukin. Kun puhutaan kielenhuollon normeista, ei puhuta vain kielestä vaan yhteisömme arvoista ja ihanteista — sosiaalista normeista ja normaaliudesta.

LITTEROINTIMERKIT

.	laskeva intonaatio
,	tasainen intonaatio
-	alleviivattu tavu painotettu
(.)	tauko
<>	hidastettu jakso
[]	päällekkäispuhunnan alku ja loppu
()	sana, jakso tai puhuja, josta ei ole saatu selvää
\$\$	hymyilevä ääni
se(h)	sana lausuttu nauraen
he	naurupartikkeli
r	voimakkaasti äännetty konsonantti

LÄHTEET

- ABU-LUGHOD, LILA – LUTZ, CATHERINE A. 1990: Introduction: emotion, discourse, and the politics of everyday life. – Catherine A. Lutz & Lila Abu-Lughod (toim.), *Language and the politics of emotion* s. 1–23. Cambridge University Press, Paris.
- ALLARDT, ERIK 1983: *Sosiologia I*. WSOY, Porvoo.
- BERGER, PETER L. – LUCKMANN, THOMAS 1995: *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Suomentanut ja toimittanut Vesa Raiskila. Gaudeamus, Helsinki.
- BOURDIEU, PIERRE 1985: *Sosiologian kysymyksiä*. Käännös J. P. Roos. Vastapaino, Tampere.
- CAMERON, DEBORAH 1995: *Verbal hygiene*. Routledge, London.
- CRUSE, D. A. 1986: *Lexical semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 1992a: The appropriacy of 'appropriateness'. — Norman Fairclough (toim.), *Critical language awareness* s. 33–56. Longman, London.
- 1992b: *Discourse and social change*. Polity Press, Cambridge.
- 1995: *Critical discourse analysis*. Longman, London.
- HAKULINEN, AULI 1982: Mikä tekee lauseista/virkkeistä tekstin. – Jorma Tommola & Raija Ruusuvauro (toim.), *Näkökulmia kirjoitettuun kieleen*. AFinLA:n vuosikirja 1982.
- HERITAGE, JOHN 1996: *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Gaudeamus, Jyväskylä.
- JEFFERSON, GAIL 1995: *On poetics of ordinary talk*. Julkaisematon käsikirjoitus.
- KAKKURI-KNUUTTILA, MARJA-LIISA 1992: *Puhetaidon perinne*. – Riitta Korhonen, Martin Kusch & Hartmut Schröder (toim.), *Lopussa teksti* s. 83–130. *Nordeuropäische Beiträge aus den Human- und Gesellschaftswissenschaften 1*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1995: *Johdanto*. — Jyrki Kalliokoski (toim.), *Teksti ja ideologia. Kieli ja valta julkisessa kielenkäytössä* s. 8–36. *Kieli 9*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KANGAS, AINO 1988: *Muodot vakiintuvat, merkitykset karkaavat. Kielenhuoltoa* Virittä-

- jässä 1920-luvulta nykypäivään. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KARLSSON, FRED 1995: Normit, kielenkäyttö ja kieliopit. — Jan Rydman (toim.), Tutkimuksen etulinjassa. Tieteen päivät 1995 s. 161–172. WSOY, Porvoo.
- KARVONEN, PIRJO 1995: Oppikirjateksti toimintana. SKS, Helsinki.
- Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja. Opetusministeriö & Painatuskeskus. Helsinki 1994.
- KOIVUSALO, ESKO 1990: Isot ja pienet asiat kielenhuollossa. — Virittäjä 94 s. 117–121.
- LAKOFF, JOHN – JOHNSON, MARK 1980: *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press, Chicago.
- LEE, DAVID 1992: *Competing discourses. Perspective and ideology in language*. Longman, London.
- LEINO, PENTTI 1983: Mielikuvat kielikuvien takana. — Virittäjä 87 s. 107–116.
- LILIUS, LILLI 1886: Suomalaisesta puhekielestä. — Valvoja s. 314–316.
- MEY, JACOB L. 1993: *Pragmatics. An introduction*. Blackwell, Oxford.
- MIELIKÄINEN, AILA 1980: Nykysuomalaisen puhekielen tutkimuksen taustaa. — Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 1 s. 1–40. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20.
- MILROY, JAMES – MILROY, LESLEY 1991: *Authority in language. Investigating language prescription and standardisation*. Second edition. Routledge, London.
- MÄKELÄ, KLAUS 1986: Kielenhuolto, kielellisen muuntelun yhteisöllinen rakenne ja ihmisten luokittelu. — *Kielikello* 2/86 s. 18–21.
- OCHS, ELINOR – SCHIEFFELIN, BAMBI 1989: *Language has a heart*. — *Text* 9 s. 7–25.
- PAANANEN, RITVA 1996: Kuuntelija radion kielen normittajana. — Virittäjä 100 s. 520–535.
- RAUD, REIN 1992: Valta ja kieli. — Valma Yli-Vakkuri, Maija Länsimäki & Aarre Nyman (toim.), *Yhteiskunta muuttuu, kieli muuttuu* s. 68–80. WSOY, Porvoo.
- RYAN, EUGENE E. 1984: *Aristotle's theory of rhetorical argumentation*. Bellarmin, Montréal.
- SAJAVAARA, PAULA 1995: Kielenohjailu ja ohjailtu kieli. Lisensiaatintyö. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- SAUKKONEN, PAULI 1984: *Mistä tyyli syntyy?* WSOY, Porvoo.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja. Osa 1. *A–elää*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Valtion painatuskeskus, Helsinki 1985.
- PS = Suomen kielen perussanakirja. Valtion painatuskeskus & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki 1990–1994.
- TANDEFELT, MARIKA 1996: Mitä on hyvä kieli? — *Om språkvård och språknorm*. — Virittäjä 100 s. 536–537.
- TARASTI, EERO 1990: Johdatusta semiotikkaan. Esseitä taiteen ja kulttuurin merkkijärjestelmistä. Gaudeamus, Helsinki.
- THOMAS, GEORGE 1991: *Linguistic purism*. Longman, London.
- WERLICH, EGON 1983: *A text grammar of English*. 2., durchges. u. erg. Aufl. Quelle & Meyer, Heidelberg.
- VÄLIVERRONEN, ESA 1996: Ympäristöuhkan anatomia. Tiede, mediat ja metsän sairaskertomus. Vastapaino, Tampere.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku.

HOW ARE NORMS TALKED ABOUT
— THE POINT-OF-VIEW AND NORM BOUNDARIES

The article analyses popular texts on norms by experts of Finnish. The approach is one of discourse analysis, and the object of analysis is a body of texts that have appeared in newspapers and on the radio. In particular, the focus is on what is said about spoken language and how different norms are talked about.

In addition to prescriptive norms, it is customary in linguistics to talk about natural norms, which pertain chiefly to so-called everyday speech. In addition, there are social norms, with close connections to social values. The article discusses the domains of the different norms: what is and what is not the domain of prescriptive norms in the texts studied.

The first part of the article discusses naming and metaphor, which indicate the point-of-view of the texts. Furthermore, the concept of *appropriateness* is introduced in connection with social norms and values. Finally, there is a brief discussion on affectiveness in texts by experts and the significance of this when talking about norms.

The article demonstrates that the boundaries between different norms are not clear-cut. Moreover, standard written language appears as the primary form of language and an ideal against which all other language forms are measured. Connected to language standardisation norms is the value system of the Finnish culture — standard written language assumes the highest position in the value hierarchy, like all that is good in our culture.

Kirjoittajan osoite (address):

Suomen kielen laitos, PL 25 (Franzeninkatu 13),

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *Anne.Mantynen@Helsinki.Fi*